
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО,
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.21

О. О. КВАША

**КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ
ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ**

Будь-які права людини держава може гарантувати, якщо вони забезпечені судовим захистом, який здійснюється незалежним судом шляхом прийняття справедливого, законного і обґрунтованого рішення у справі. Обґрунтована системність і взаємозалежність конституційних положень, що є об'єктом кримінально-правової охорони: права і свободи людини та громадянина – право на судовий захист – незалежність суду. Кримінально-правова охорона незалежності суду полягає насамперед у встановленні відповідальності за порушення недоторканності і незалежності осіб, які здійснюють правосуддя, шляхом заборони протиправного втручання у будь-якій формі в їх законну діяльність. Статті 376–379 КК України є системою норм, яка забезпечує кримінально-правову охорону незалежності суддів як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на судовий захист.

Ключові слова: конституційні принципи, правосуддя, незалежність суду, право на судовий захист, система, заборона втручання.

Кваша О.А. Конституционные принципы правосудия как объект уголовно-правовой охраны

Любые права человека государство может гарантировать, если они обеспечены судебной защитой, которая осуществляется независимым судом путем принятия справедливого, законного и обоснованного решения по делу. Обоснована системность и взаимозависимость конституционных положений, которые являются объектом уголовно-правовой охраны: права и свободы человека и гражданина – право на судебную защиту – независимость суда. Уголовно-правовая охрана независимости суда состоит, прежде всего, в установлении ответственности за нарушение неприкосновенности и независимости лиц, осуществляющих правосудие, путем запрета противоправного вмешательства в любой форме в их законную деятельность. Статьи 376–379 УК Украины являются системой норм, которая обеспечивают уголовно-правовую охрану независимости судей как конституционный принцип организации и функционирования судов с целью обеспечения права лиц на судебную защиту.

Ключевые слова: конституционные принципы, правосудие, независимость суда, право на судебную защиту, система, запрет вмешательства.

© КВАША Оксана Олександрівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Kvasha Oksana. The constitutional principles of justice as an object of criminal law protection

Any rights the state can guarantee if they are judicially enforceable, which is carried out by an independent court by adopting a fair, lawful and reasonable decision in the case. Proved consistency and interdependence of the constitutional provisions, which is the subject of criminal law protection: the rights and freedoms of man and citizen - the right to judicial protection - the independence of the court. Criminal-law protection of the independence of the court is, first of all, to establish liability for breach of the integrity and independence of the person administering justice, by prohibiting unlawful interference in any form in their legitimate activities. Articles 376-379 of the Criminal Code is a system of rules, which provide criminal legal protection of judicial independence as a constitutional principle of the organization and functioning of the courts to ensure the right of persons to judicial protection.

Key words: *constitutional principles, justice, judicial independence, the right to judicial protection system, the prohibition of intervention.*

Надзвичайно актуальним сьогодні є вирішення проблеми захисту судами України прав і свобод людини і громадянина. Конституцією України та чинним законодавством судам надано владні повноваження для захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, інтересів держави та відновлення порушених прав. Також закріплено систему прав і свобод людини і громадянина, значна частина яких підлягає кримінально-правовій охороні¹. Одним із найважливіших завдань правової держави є гарантування захисту прав людини справедливим судом, який у своїй діяльності керується виключно законом.

Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керується при цьому принципом верховенства права. Конституційні принципи правосуддя знаходять свій розвиток та закріплюються в галузевому законодавстві. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом, у тому числі – кримінальну.

Питання про принципи здійснення правосуддя традиційно є предметом уваги представників юридичної науки, насамперед – в галузі судоустрою та кримінального процесу, а також і у кримінальному праві. Проблеми кримінально-правової охорони правосуддя розглядалися у працях Ю.В. Александрова, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, Є.М. Блажівського, В.І. Борисова, А.В. Галахової, Л.Д. Гаухмана, В.О. Глушкова, М.С. Голоднюк, С.Є. Дідика, І.А. Дришлюк, І.М. Залялової, В.А. Клименка, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, Я.М. Кульберга, В.В. Кудрявцева, О.М. Литвака, А.Г. Мартіросяна, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.В. Наумова, В.І. Осадчого, О.Я. Светлова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, З.А. Тростюк, С.І. Тихенко, В.П. Тихого, М.І. Тяжкової, В.І. Тютюгіна, Є.В. Фесенка, П.Л. Фріса, С.Д. Шапченка, А.В. Щасного, С.С. Яценка та ін. Однак не було здійснено спеціального дослідження конституційних принципів здійснення правосуддя, які є об'єктами кримінально-правової охорони, зокрема розділу XVIII Особливої частини чинного КК України. На сучасному етапі реформування Конституції України особливої уваги потребує чітке визначення конституційних принципів здійснення правосуддя, що і є метою даної наукової статті.

Розглянемо розуміння принципів у сучасному кримінальному праві України. В.К. Гришук зазначає, що принципи українського кримінального права – це система вироблених наукою кримінального права і втілених в нормах об'єктивного кримінального права загальнокерівних засад, ідеологічних постулатів, які відображають змістовну суть кримінального права, його завдання, закономірності кри-

мінально-правового регулювання². Конституційні принципи правосуддя визначаються у юридичній науці як закріплені в конституції, або правові ідеї, що впливають із її норм, або як основні правові думки, що визначають організацію і діяльність державних органів, які здійснюють судову владу³. Окрім невизначеності самого поняття «конституційні принципи правосуддя», не існує уніфікованого розуміння системи (переліку) цих принципів. Чіткий перелік принципів, на яких базується правосуддя в Україні, вміщений у Конституції і Законі «Про судоустрій і статус суддів». На наш погляд, слід говорити саме про систему, а не про перелік принципів правосуддя. Розглянемо поняття системи. Суспільство, будь-яка соціальна група є системами, які наділені певною структурою. Кожна соціальна система має кілька підсистем, кожна з яких є системою відносно до інших підсистем. Будь-який об'єкт може бути досліджено як систему. Аналіз системних уявлень є одним із центральних завдань сучасної логіки й методології науки. Системний підхід є конкретним виявом діалектичного методу в тих гносеологічних ситуаціях, коли предметом пізнання виявляються системні об'єкти⁴. Водночас системний об'єкт не можна роз'єднати на окремі елементи, його неможливо пізнати, якщо виокремити лише один наявний у ньому зв'язок, адже тоді буде втрачена його основна ознака – цілісність. Система починається там, де певна множина елементів виявляється як певним чином упорядкована, утворюючи певну цілісність, властивості якої не зводяться до властивостей складових елементів⁵. Отже, аналіз поняття системи вимагає звернення до категорії взаємодії, взаємозв'язку та взаємовпливу предметів, явищ, станів. Усі принципи правосуддя взаємопов'язані і взаємозумовлені, і, відповідно, порушення одного з них має наслідком порушення іншого. Так, при порушенні конституційного принципу незалежності суддів складається передумова для винесення неправосудного рішення, а винесення неправосудного рішення, у свою чергу, тягне порушення конституційних принципів верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина. Адже у статті 55 Конституції України зазначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

У випадку порушення вимог закону і постановленні неправосудного рішення здійснюється посугання на саму основу діяльності по здійсненню правосуддя, по суті, на саме правосуддя. Неправосудним є судовий акт, який не відповідає вимогам законності і обґрунтованості, що може полягати у неправильному застосуванні норм матеріального права, порушенні положень Конституції України, норм процесуального права, чи невідповідності висновків суду фактичним обставинам справи. Тому такі дії заборонені кримінальним законом окремою нормою, що міститься у статті 375 КК «Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». Як відомо, у здійсненні судової діяльності завжди тією чи іншою мірою беруть участь зацікавлені особи. Це насамперед особа, якій заподіяно шкоду правопорушенням і яка звертається до суду за захистом порушеного права. Науковці зауважують, що як додатковий безпосередній об'єкт можуть виступати конституційні права і свободи особистості, здоров'я, життя, честь, гідність, відносини власності тощо⁶. Відповідно, при постановленні судом неправосудного рішення шкода заподіюється у тому числі правам особи. Так, при засудженні завідомо невинної людини і призначенні їй покарання не забезпечуються цілі і завдання правосуддя, суттєво порушуються права і свободи людини, гарантовані їй Конституцією України, у суспільстві руйнується віра його громадян у правосуддя взагалі.

Таким чином, реалізація правових гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою незалежного виконання судом своїх конституційних функцій із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави (статті 3, 8, 55 Конституції України).

На думку В.О. Гацелюка, принципи є самостійною ланкою системи кримінального права, вони повинні отримати повне текстуальне закріплення у КК⁷. Водночас у новому Кримінальному процесуальному кодексі України виокремлено главу «Засади кримінального впровадження», у якій, зокрема, у ч.1 ст. 21 чітко зазначено: «Кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону».

Суддя – це носій влади, на якого покладено важливе завдання захисту права. Як правильно наголошують науковці, найбільш важливим гарантом додержання і захисту прав громадян є суд, однак інтереси суспільства, права і свободи людини можуть бути захищені лише судом, який діє винятково на засадах законності в умовах *незалежності й недоторканності*⁸. Отже, незалежність суддів встановлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. У ст. 129 Конституції України визначено, що при здійсненні правосуддя судді незалежні і підкоряються тільки закону. Це положення знайшло своє продовження у статтях 6 та 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, якими передбачено, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання.

Незалежність суду – це необхідна передумова винесення судом правосудного рішення і поновлення порушеного права. Відповідно недотримання принципу незалежності суддів зумовлює нездатність суду протидіяти порушенням прав людини в Україні. Будь-яке непередбачене законом втручання у діяльність судді переслідується законом. Суддя не зобов'язаний давати пояснення з приводу розглянутих або тих, що ще знаходяться в його провадженні, справ, а також давати їх будь-кому для ознайомлення, інакше, як у випадках і в порядку, передбачених законом. Конституційний принцип належності суддів вважається найважливішим принципом відправлення правосуддя, саме тому його слід розглянути більш детально.

Науковці зазначають, що суд, вирішуючи правові конфлікти, завжди прагне до стабілізації соціальних відносин шляхом поновлення порушеного права, порушеної норми поведінки⁹. Отже, якщо суд не є незалежним і постановлене ним під незаконним впливом рішення є неправосудним, то не досягається одна із цілей судової діяльності, а саме – охорона прав та свобод людини. Недотримання принципу незалежності суддів зумовлює нездатність суду протидіяти порушенням прав людини в Україні. У цьому відображена системна будова конституційних принципів правосуддя.

Зауважимо, що незалежність суду передбачає насамперед кримінально-правову охорону недоторканності і незалежності осіб, які здійснюють правосуддя, шляхом заборони протиправного втручання в їх законну діяльність. Така охорона охоплює власне право на судовий захист з дотриманням відповідних процесуальних і матеріально-правових гарантій і те право, з метою захисту якого особа звертається до суду. Отже, слід визнати системність і взаємозалежність конституцій-

них положень, що є об'єктом кримінально-правової охорони: права і свободи людини та громадянина – право на судовий захист – незалежність суду.

Кримінально-правова охорона незалежності суду від протиправного втручання в його законну діяльність здійснюється взаємопов'язаною групою норм, передбачених у статтях 376–379 КК України. Слід наголосити, що у цілому дана група норм є частиною (елементом) більш широкої системи норм, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на порядок здійснення правосуддя і правосуддя загалом. Протиправне втручання у законну діяльність судових органів, неприпустимість якого є однією з основних вимог дотримання *незалежності* суддів, передбачена статтею 376 КК. Якщо «втручання в будь-якій формі у діяльність судді», судячи з назви ст. 376 КК, визнається законодавцем перешкоджанням законній діяльності судді по здійсненню правосуддя, то і втручання в таку діяльність з тією ж метою у формі посягання на здоров'я, фізичну недоторканність (ст. 377 КК), власність (ст. 378 КК), життя (ст. 379 КК) осіб, що здійснюють таку діяльність, можна розглядати як спеціальні склади втручання у зазначену діяльність. Справедливо додатковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 376 КК, науковець А.С. Беніцький відзначає суспільні відносини у сфері охорони конституційних прав і основних свобод, законних інтересів людини та громадянина¹⁰. При цьому стаття 376 КК являє собою ненасильницький вплив на суддю, в той час як інші перелічені норми передбачають насильницький вплив на судові органи. У статті 377 КК, зокрема, йдеться про погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя. Склад даного злочину передбачає ознаки погрози або фактичного насильства у відношенні службових осіб органів правосуддя. Встановлення відповідальності за даний вид кримінально-каранної погрози має на меті також забезпечення безпеки найбільш важливих цінностей суспільства – життя, здоров'я його членів, їхньої власності. По суті, дана норма виступає також гарантом конституційних прав особистості – права на життя (ст. 27 Конституції України), на свободу і особисту недоторканність (ст. 29), на непорушність приватної власності (ст. 41).

В юридичній науці немає чітко визначеної системи конституційних принципів здійснення правосуддя. Дослідники наводять різні переліки конституційних засад правосуддя: здійснення правосуддя тільки судом, виборність суддів і народних засідателів, законність, колегіальність, незалежність суддів, підкорення їх тільки закону, рівність громадян перед законом, гласність судового розгляду, право обвинувачуваного на захист, національну мову судочинства, презумпція невинуватості¹¹; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів і підкорення їх тільки закону; державна мова судочинства; принцип законності; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом та ін.¹². Відмітимо, що у всіх переліках міститься принцип незалежності судової влади.

Вчені наголошують, що підкорення суддів закону має зміст і межі, які залежать від суддівського угляду при оцінці доказів та тлумаченню правових норм¹³. Таким чином, суддя може не підкорятися законам, які суперечать Конституції України, а також законам, що визначають права й обов'язки осіб, але не доведені до відома населення у встановленому порядку.

Відзначимо, що право на справедливий суд і право на доступ до нього передбачені низкою міжнародно-правових актів і тлумачиться практикою Євро-

пейського суду з прав людини¹⁴. Ці права, зокрема, стали основою при укладенні розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод, але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст.ст. 24, 25, 27–40, 47, 51, 25, 55–63. Йдеться про право на життя, свободу та особисту недоторканність на житло, *на захист судом*.

Право на судовий захист у правовій державі є дієвим універсальним засобом відстоювання людиною своїх прав у будь-якій життєвій ситуації, пов'язаній із незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади. Відповідно, незалежність суддів гарантується незалежністю судової влади в цілому¹⁵. А.Г. Мартіросян визначає поняття «незалежність судової влади» як умови, що забезпечуються державою та гарантують належний порядок здійснення правосуддя, самостійність судової влади, яка вільна від будь-якого зовнішнього та внутрішнього впливу з боку інших органів державної влади, фізичних та юридичних осіб¹⁶.

Тому найважливішим завданням, метою судово-правової реформи в Україні є забезпечення права людини на правосуддя. Підтвердженням попередніх висновків є формула, застосована в главі 40 англійської Великої Хартії (Magna Carta) тексту 1215 року: «Ми не продаватимемо жодній людині, ми не відмовимо жодній людині чи не відстрочимо для жодної людини – ні правосуддя, ні відновлення права (справедливості)». Цією формулою король пообіцяв забезпечити три речі, три «Ні!», без яких і тоді, і нині не можна уявити належного, тобто справедливого, функціонування правосуддя як інституту захисту прав особи: Ні – «продажу» правосуддя! Ні – «відмові» в правосудді! Ні – «зволіканню» з правосуддям¹⁷.

Водночас принцип незалежності суддів за своїм змістом не передбачає повну й абсолютну їх автономність, яка давала б їм можливість вирішувати справи на особистий розсуд, залежно від їх бажання та настрою. С. Г. Штогун вважає, що суть принципу незалежності полягає в створенні суддям умов для здійснення правосуддя, за яких вони могли б розглядати справи і приймати рішення відповідно до Конституції України, законів та інших правових актів, керуючись своїми внутрішніми переконаннями і правосвідомістю, заснованими на дослідженні всіх обставин справи у сукупності¹⁸. Такі умови можна створити за відсутності будь-якого впливу органів державної влади при розгляді судом конкретних справ.

Отже, можна узагальнити висновки. Будь-які права людини держава може гарантувати, якщо вони забезпечені судовим захистом, який здійснюється незалежним судом шляхом прийняття справедливого, законного і обґрунтованого рішення у справі. Слід визнати системність і взаємозалежність конституційних положень, що є об'єктом кримінально-правової охорони: права і свободи людини та громадянина – право на судовий захист – незалежність суду. Кримінально-правова охорона незалежності суду полягає насамперед у встановленні відповідальності за порушення недоторканності і незалежності осіб, які здійснюють правосуддя, шляхом заборони протиправного втручання у будь-якій формі в їх законну діяльність. Статті 376–379 КК України є системою норм, яка забезпечує кримінально-правову охорону незалежності суддів як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на судовий захист.

1. Колос М.І. Цивілізаційні основи розвитку українського кримінального права / М.І. Колос // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнарод. симпозіуму

(Львів, 21–22 вересня 2012 р.). – Львів: Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2012. – С. 114. **2.** Гришук В.К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : [навч. посібник] / Гришук В. К. – Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. – С. 88. **3.** *Правоохранительные органы Российской Федерации* / [под ред. В. П. Божьева]. – М.: Спарк, 1996. – С. 44. **4.** Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание : [избранные статьи] / Каган М.С. – Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1991. – С. 17. **5.** *Кваша О.О.* Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / Кваша О.О.; НАН України; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – Луганськ: РВВЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – С. 82-83. **6.** *Преступления против правосудия* / [под ред. А.В. Галаховой]. – М.: Норма, 2005. – С. 23. **7.** *Гацелюк В.О.* Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): монографія Гацелюк В.О. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ; [наук. ред. д-р юрид. н., проф. С.С. Яценко]. – Луганськ, РВВЛДУВС, 2006. – С. 157. **8.** *Пишньов Д.І.* Суд як гарант охорони прав особи у кримінальному судочинстві / Д.І. Пишньов // Права людини і правова держава: тези доп. та наук. повідомлень. – 10-11 грудня 1998 р. / [за ред. проф. М.І. Панова]. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 163; *Мельник П.В.* Судова система України: навч. посіб. / Мельник П.В., Цимбал П.В. – Ірпінь: Акад. ДПС України, 2000. – С. 3-4. **9.** *Воскобитова Л.А.* Суцільні характеристики судової влади / Воскобитова Л.А. – Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 2003. – С. 119. **10.** *Кримінальне право (Особлива частина)*: підручник : в 2 т. / [за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського]. – Луганськ: Елтон-2, 2012. – Т. 2. – 2012. – С. 531. **11.** *Мартынич Е.Г.* Конституционные основы правосудия / Мартынич Е. Г. – Кишинев, 1979. – С. 37-39. **12.** *Правознавство*: підручник / [Демський С. Е., Ковальський В. С., Колодій А. М. (кер. авт. кол.) та ін.]; за ред. В. В. Копейчикова. – [5-е вид., перероб. та доп.]. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 654. **13.** *Гринюк В.О.* Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В.О. Гринюк. – К., 2004. – С. 5. **14.** *Овчаренко О.М.* Доступність правосуддя та гарантії його реалізації / Овчаренко О.М. – Х.: Право, 2008. – С. 55. **15.** *Прилуцький С.В.* Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія / Прилуцький С.В. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – С. 312. **16.** *Мартіросян А.Г.* Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / А.Г. Мартіросян. – К., 2011. – С. 3. **17.** *Головатий С.* Верховенство права: монографія / Головатий С.: у 3 кн. – К.: Фенікс, 2006. – LXIV; 1747 с. – Кн. 1: Верховенство права: від ідеї – до доктрини. – С. 136–137. **18.** *Штогун С.* Проблеми правових гарантій незалежності суддів в Україні / С. Штогун // Право України. – 2003. – №3. – С. 34-36

УДК 343.8

І. С. ЯКОВЕЦЬ

ДОСВІД ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглядаються загальні підходи до виконання кримінальних покарань у Норвегії. Висвітлено законодавче формулювання вихідних принципів роботи з засудженими, а також здійснення карально-виховного впливу. Розглядаються окремі аспекти відбору

© ЯКОВЕЦЬ Ірина Станіславівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, докторант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України